

Μιράντας Παξιμαδοπούλου-Σταυρινού, *Η Δυτική Θράκη στην εξωτερική πολιτική της Βουλγαρίας. Το ζήτημα της βουλγαρικής οικονομικής διεξόδου στο Αιγαίο (1919-1923)*, Gutenberg, Αθήνα 1997, σελ. 318.

Η κριτική αυτή δεν πρέπει να εκληφθεί ως αρνητική. Συνιστά, απλά και μόνο, μια διάθεση παρεμβάσεως στη συμβολή που προσφέρει στην επιστήμη της Διπλωματικής Ιστορίας το παραπάνω βιβλίο της συναδέλφου, επίκουρης καθηγήτριας στο Πάντειο Πανεπιστήμιο, κ. Μιράντας Παξιμαδοπούλου-Σταυρινού. Διάθεση παρεμβάσεως η οποία πήγασε από το γεγονός ότι το βιβλίο καλύπτει ένα κενό στη Διπλωματική Ιστορία των πρώτων χρόνων της μεσοπολεμικής περιόδου (1919-1923), εφόσον εξετάζει, κατά βάση, το ζήτημα της διεξόδου της Βουλγαρίας στο Αιγαίο, εδαφικής ή οικονομικής, στη συγκεκριμένη ιστορική περίοδο. Μείζον ζήτημα της εξωτερικής πολιτικής της γείτονος από την εποχή που αυτή κατέστη αυτόνομο κράτος (1878), αλλά και σ' όλο σχεδόν το χρονικό διάστημα έως το 1919 και ιδιαίτερα έως το 1939, εμπλεκόμενο άμεσα με το μακεδονικό και το μειονοτικό, το οποίο δεν είχε ως τώρα αποτελέσει αντικείμενο συστηματικής έρευνας και μελέτης (εκτός από κάποια δημοσιεύματα ορισμένα από τα οποία η συγγραφέας παραθέτει στη σελ. 14, υποσ. 4 του βιβλίου της). Η διάθεση παρεμβάσεως προήλθε και από άλλους δυο λόγους: α) από τον εντοπισμό ορισμένων αβλεψιών της συγγραφέως, οι οποίες δυστυχώς δε λείπουν από κανένα σχεδόν βιβλίο και οι οποίες θα μπορούσαν να διορθωθούν σε ενδεχόμενη επανέκδοση, β) από την προτροπή που διατύπωνε ο καθηγητής Χρήστος Γιανναράς σε μια από τις Επιφυλλίδες του στην εφημερίδα *Η Καθημερινή*, σύμφωνα με την οποία όταν πρωτοδημοσιεύεται ένα βιβλίο θα πρέπει όσοι θεραπεύουν το ίδιο γνωστικό αντικείμενο να εντοπίζουν τυχόν λάθη ή παραλείψεις.

Βεβαίως, είναι ευνόητο, ότι θα μιλήσω για ορισμένα από τα σημεία που εντόπισα, είτε ιστορικά είναι αυτά, είτε δομικά.

Ας ξεκινήσω από τα θετικά στοιχεία αυτής της μονογραφίας. Η συγγραφέας προσεγγίζει το θέμα της στηριζόμενη σε πρωτογενές και δημοσιευμένο αρχειακό υλικό καθώς και σε ικανοποιητικό αριθμό βιβλίων και μελετών. Ως πρωτογενές υλικό χρησιμοποιεί τα Αρχεία του Foreign Office και του Ελληνικού Υπουργείου των Εξωτερικών (σ' αυτό θα επανέλθω). Το δημοσιευμένο αρχειακό υλικό από το οποίο αντλεί πληροφορίες προέρχεται από βρετανικές, αμερικανικές, βουλγα-

ρικές, ρουμανικές πηγές (για τις βουλγαρικές τίθεται το ερώτημα αν η συγγραφέας τις μελέτησε στο πρωτότυπο, επειδή δεν αναφέρεται το όνομα κάποιου μεταφραστή). Αξιοπρόσεκτα επίσης, αν και περιορισμένα, είναι τα στοιχεία που αξιοποιούνται και προέρχονται από το διπλωματικό υλικό του Αρχείου Βενιζέλου. Τα συγκεκριμένα αυτά έγγραφα περιλαμβάνονται στην πολύ ωραία έκδοση του Υπουργείου Εξωτερικών της Ελλάδας, 1919-1940. *Ελληνικά Διπλωματικά Έγγραφα, Τόμος Γ΄, Ελλάς-Τουρκία, Συνδιάσκεψη Λαζάννης, 20 Νοεμβρίου 1922-24 Ιουλίου 1923* (Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο, 1994), σελ. 825. Ας σημειωθεί ότι την έκδοση έχει επιμεληθεί η τέως καθηγήτρια του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων και επί πολλά χρόνια τ. διευθύντρια του Ιστορικού Αρχείου του ΥΠΕΞ, κ. Δόμνα Βισβίζη-Δοντά. Είναι λυπηρό που ο τόμος αυτός δεν κυκλοφόρησε, αν και λίγα χρόνια νωρίτερα πουλούσαν αντίτυπα από το Εθνικό Τυπογραφείο.

Το βιβλίο της κ. Μ. Σταυρινού περιλαμβάνει πρόλογο, εισαγωγή, τέσσερα κεφάλαια, επίλογο, παράρτημα εγγράφων, βιβλιογραφία, ευρετήριο κυρίων ονομάτων και τοπωνυμίων. Πραγματεύεται το ζήτημα των βουλγαρικών αξιώσεων επί της Δ. Θράκης και το συνακόλουθο της βουλγαρικής διεξόδου στο Αιγαίο από το 1919, τότε δηλαδή που αρχίζει η Συνδιάσκεψη των Παρισίων, στη διάρκεια της οποίας συνομολογήθηκαν οι συνθήκες ειρήνης με τις οποίες τερματίστηκε ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, ως το καλοκαίρι του 1923, οπότε υπογράφηκε η Συνθήκη Ειρήνης της Λαζάννης. Στο χρονικό αυτό διάστημα η συγγραφέας παρακολουθεί ταυτόχρονα την εξέλιξη του ζητήματος της Δ. Θράκης σε άλλες διεθνείς συνδιασκέψεις, στη διάρκεια των εργασιών τους ή στο παρασκήνιο, καθώς και τις εσωτερικές πολιτικές εξελίξεις στη Βουλγαρία και τις επαφές της με τα γειτονικά της βαλκανικά κράτη, σε σχέση με το εν λόγω ζήτημα και τις παραμέτρους του.

Στα θετικά στοιχεία του βιβλίου πρέπει να προσμετρηθούν οι πλουσιότερες υποσημειώσεις, στις οποίες η συγγραφέας θεμελιώνει το κείμενό της, χρησιμοποιώντας διπλωματικό υλικό και βιβλιογραφία. Ακόμα, στις υποσημειώσεις, δίνει πολλές πληροφορίες για θέματα που αγγίζει έστω και ακροθιγώς στο κυρίως κείμενο.

Από άποψη δομής και κατατάξεως της ύλης το βιβλίο παρουσιάζει κάποια προβλήματα. Αναφέρομαι παραδειγματικά σε ένα, το πλέον σημαντικό, κατά τη γνώμη μου. Στη σελίδα 239, το υποκεφάλαιο 3, φέρει τον τίτλο: «Το ζήτημα της δυτικής Θράκης στη β΄ φάση της συνδιάσκεψης της Λαζάννης, 23 Απριλίου-24 Ιουλίου 1923». Σ' αυτό το υποκεφάλαιο η συγγραφέας παρουσιάζει τις πολύ περιορισμένες συζητήσεις που έγιναν στη β΄ φάση της συνδιασκέψεως σχετικά με τη Δ. Θράκη και αναφέρεται στα παρεμφερή θέματα, όπως εκείνο του Κάραγατς. Το υποκεφάλαιο εκτείνεται ως τη σελίδα 251. Το σπουδαιότερο μειονέκτημα του υποκεφαλαίου αυτού, από άποψη κατατάξεως της ύλης, είναι το γεγονός ότι από την τελευταία παράγραφο της σελίδας 247 και εξής ασχολείται κατά κύριο λόγο με τις εσωτερικές πολιτικές εξελίξεις που σημειώθηκαν στη Βουλγαρία, από την άνοιξη του 1923 ως και τον Ιούλιο του χρόνου αυτού και τις επιπτώσεις τους στο

βαλκανικό χώρο με ελάχιστες αναφορές στην ευρωπαϊκή πολιτική. Επομένως αυτό το τμήμα του υποκεφαλαίου θα έπρεπε να αρθρώνεται σε ένα αυτούσιο κείμενο με διαφορετικό τίτλο ή υπότιτλο. Δεν είναι δυνατόν να εντάσσονται σε ένα ομότιτλο σύνολο θέματα εξωτερικής και εσωτερικής πολιτικής.

Οι παρατηρήσεις που αφορούν σε ιστορικά γεγονότα είναι περισσότερες.

(σελ. 21). Η συγγραφέας γράφει: «... η επίτευξη των στόχων της ιταλικής [εξωτερικής] πολιτικής προϋπέθετε... και τη συνέχιση των φιλόδοξων σχεδίων της στην ανατολική Μεσόγειο από το σημείο που είχαν μείνει προπολεμικά». Και παραπέμπει στην υποσημείωση 1, όπου δεν εξηγεί το «προπολεμικά», αλλά τι έγινε στη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Εντούτοις η Συνθήκη του Αγίου Ιωάννη της Μωριέννης (1917) δεν «επεξέτεινε τις ιταλικές διεκδικήσεις στη Μ. Ασία». Τις αναγνώριζε. Στη συνέχεια εξηγεί το «προπολεμικά» αναφερόμενη στην ίδρυση του «αυτόνομου αλβανικού κράτους». Δε μιλάει καθόλου για την κατάληψη της Δωδεκανήσου από τους Ιταλούς, την άνοιξη του 1912, κατά τη διάρκεια του ιταλοτουρκικού πολέμου του 1911-1912. Κατάληψη προσωρινή, η οποία όμως διήρκεσε ως το 1947 και έδειξε, την περίοδο που πραγματοποιήθηκε, ότι η Ιταλία άρχιζε να θέτει τις βάσεις για τη μεσογειακή και την ανατολική εξωτερική της πολιτική.

(σελ. 26, υποσ. 10). «Το Ανατολικό Ζήτημα, το οποίο επί έναν αιώνα αποτέλεσε την κυριότερη αιτία πολιτικών τριβών και πολεμικών συγκρούσεων μεταξύ των μεγάλων ευρωπαϊκών δυνάμεων». Αν το Α.Ζ. είχε προβληματίσει τις μεγάλες ευρωπαϊκές δυνάμεις μόνο επί έναν αιώνα, τότε πολλές τριβές και πολλές πολεμικές συγκρούσεις θα είχαν αποφευχθεί και η εξέλιξη πολλών ιστορικών φαινομένων θα ήταν διαφορετική. Στο κλασικό βιβλίο του Μ. Λάσκαρι, *Το Ανατολικό Ζήτημα, 1800-1923* (Θεσσαλονίκη, 1948), γίνεται μια αναλυτικότερη ιστορική αναδρομή από τις απαρχές του Α.Ζ. και εξής, καθώς και στους εξ΄ αυτού ανταγωνισμούς των Μεγάλων Δυνάμεων.

(σελ. 29). Ο Βενιζέλος δε «συνέταξε» το περίφημο υπόμνημά του, που αφορούσε στις ελληνικές εδαφικές διεκδικήσεις στις 30 Δεκεμβρίου 1918. Την ημέρα εκείνη το υπέβαλε. Ένα παρόμοιο υπόμνημα στο οποίο η συγγραφέας αναφέρεται διεξοδικά, ως προς το θέμα της Θράκης, στις σελίδες 31-37 του βιβλίου της, δε συντάσσεται τη μέρα που υποβάλλεται.

(σελ. 95). «Και η αποχώρηση του Βενιζέλου από το διπλωματικό παρασκήνιο ισοδυναμούσε τουλάχιστον με το διπλωματικό αφοπλισμό και την αποδυνάμωση της εξωτερικής πολιτικής της Ελλάδας...». Είναι γνωστό ότι η εκλογική ήττα του Βενιζέλου το Νοέμβριο 1920 οδήγησε το μεγάλο Έλληνα πολιτικό στην αυτοεξορία του στο Παρίσι. Είναι όμως επίσης γνωστό ότι η αποχώρηση του Βενιζέλου από το «διπλωματικό παρασκήνιο» δεν ισοδυναμούσε με «αφοπλισμό του», δεδομένου ότι σ΄ όλο το χρονικό διάστημα από το 1920 ως τον Ιανουάριο 1923 και από το τέλος Φεβρουαρίου-αρχές Μαρτίου 1923 ως τον Ιούλιο 1928, που έμεινε έξω από την πολιτική σκηνή της Ελλάδας, δρούσε στο διπλωματικό παρασκήνιο. Επομένως θα ήταν χρήσιμο να μαθαίναμε, αν υπάρχουν σχετικά διπλωματικά

έγγραφα, για τυχόν ενέργειες του Βενιζέλου ως προς το ζήτημα της Δ. Θράκης στη χρονική περίοδο από το Νοέμβριο 1920, ως τότε που εκπροσώπησε την Ελλάδα στη Λωζάννη. Θεωρώ ότι είναι αδύνατον ο Βενιζέλος να παρέμεινε ανεργός απέναντι σ' ένα τόσο σημαντικό ζήτημα.

(σελ. 96). «... η βρετανική κυβέρνηση αποφάσισε να συγκαλέσει συμμαχική διάσκεψη στις 8/21 Φεβρουαρίου 1921 στο Λονδίνο για το διακανονισμό του Ανατολικού ζητήματος». Δεν ήταν η βρετανική κυβέρνηση εκείνη που πήρε την πρωτοβουλία για τη σύγκληση της συνδιασκέψεως. Αυτή είχε αποφασισθεί ένα σχεδόν μήνα νωρίτερα, στις 11/24 Ιανουαρίου 1921, στο Παρίσι, όπου είχε συνέλθει μια άλλη συνδιάσκεψη. Κύρια θέματά της ήταν το ζήτημα των αποζημιώσεων και του αφοπλισμού της Γερμανίας, καθώς και εκείνο της αναθεώρησης της Συνθήκης των Σεβρών. Οι εργασίες της, στις οποίες συμμετείχαν αντιπρόσωποι των μεγάλων δυνάμεων, δεν κατέληξαν σε επιτυχία, ως προς το ελληνοτουρκικό. Η μόνη σοβαρή απόφαση που πήραν οι σύνεδροι ήταν η σύγκληση, μετά από ένα μήνα, μιας άλλης συνδιασκέψεως, στην αγγλική πρωτεύουσα. Ως αποκλειστικό αντικείμενό της θα είχε το Ανατολικό Ζήτημα. Εκεί προσκλήθηκε να συμμετάσχει και η ελληνική κυβέρνηση.

(σελ. 127, υποσ. 1). «Το μέλλον της Συνθήκης των Σεβρών φαινόταν να έχει κριθεί από τον Οκτώβριο του 1921, όταν ο πρωθυπουργός της Ελλάδας Δημ. Γούναρης πληροφορήθηκε επίσημα από τον Κορζον στο Λονδίνο ότι μια αναθεώρηση της τουρκικής ειρήνης σχετικά με το καθεστώς της Σμύρνης και της ανατολικής Θράκης ήταν απαραίτητη...». Η διευκρίνιση της συγγραφέως προξενεί εντύπωση δεδομένου ότι αρκετές σελίδες νωρίτερα (96-105) έχει ήδη αναφερθεί στη Συνδιάσκεψη του Λονδίνου του Φεβρουαρίου-Μαρτίου 1921 «για το διακανονισμό του Ανατολικού ζητήματος» και την «αναθεώρηση της Συνθήκης των Σεβρών». Βέβαια σ' αυτές τις σελίδες πραγματεύεται το ζήτημα των παρασκηνακών βουλγαρικών ενεργειών σε σχέση με το εάν το ζήτημα της Θράκης θα συζητείτο στο Λονδίνο. Στη συνδιάσκεψη δε συζητήθηκε το Α.Ζ. εν γένει αλλά το τμήμα του που αφορούσε στο μικρασιατικό και ειδικότερα στην αναθεώρηση της Συνθήκης των Σεβρών. Ο δε Γούναρης προσκλήθηκε τότε από τους Άγγλους στο Λονδίνο, όπου ασφαλώς κατανόησε ότι το «μέλλον της Συνθήκης των Σεβρών» ήταν αβέβαιο αφού η συνδιάσκεψη οδηγήθηκε σε αποτυχία. (Βλ. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΕ', σελ. 163-164).

(σελ. 246 και υποσ. 118). «Η συνθήκη [περί Θράκης] τέθηκε σε ισχύ με το ειδικό πρωτόκολλο XVI που έχει την ίδια ημερομηνία με τη Συνθήκη της Ειρήνης και προσαρτήθηκε σ' αυτήν». Η Συνθήκη περί Θράκης δεν «τέθηκε σε ισχύ» με το προαναφερόμενο πρωτόκολλο, αλλά την ημέρα που τέθηκε σε ισχύ το πρωτόκολλο, δηλαδή στις 6 Αυγούστου 1924, όταν επικυρώθηκε η Συνθήκη Ειρήνης της Λωζάννης. Εξάλλου αυτό ορίζεται στο προοίμιο του συγκεκριμένου Πρωτοκόλλου. Το ότι η Συνθήκη της Λωζάννης επικυρώθηκε στις 6 Αυγούστου 1924 η συγγραφέας το διευκρινίζει στην υποσ. 118, της σελ. 246. Όλες οι πράξεις που υπογράφηκαν στη Λωζάννη τέθηκαν σε ισχύ τότε. Και κάτι άλλο: στη συγκεκρι-

μένη υποσημείωση η συγγραφέας δηλώνει κατηγορηματικά ότι: «Μολονότι η Συνθήκη των Σεβρών αναθεωρήθηκε...». Είναι γνωστό ότι όλες οι προσπάθειες που καταβλήθηκαν από το 1920 έως το 1922 για αναθεώρηση της Συνθήκης των Σεβρών, σε ορισμένες από τις οποίες αναφέρεται η συγγραφέας στο βιβλίο της, έπεσαν στο κενό. Επιπλέον θα πρέπει να διευκρινισθεί ότι η συνθήκη για την προστασία των μειονοτήτων και εκείνη που αφορούσε στη Θράκη δεν ήταν «συμπληρωματικές» της Συνθήκης των Σεβρών, όπως υποστηρίζεται στην ίδια υποσημείωση, αλλά ισοδύναμες. (Σημ.: Το XVI Πρωτόκολλο θα έπρεπε να είχε δημοσιευθεί στο Παράρτημα Εγγράφων).

Γεγονός που πρέπει οπωσδήποτε να αναφερθεί είναι το ότι η συγγραφέας εμφανίζει έγγραφα από το Ιστορικό Αρχείο του ελληνικού ΥΠΕΞ ως πρωτοδημοσιευόμενα στο βιβλίο της, ενώ έχουν ήδη δημοσιευθεί στον προαναφερόμενο τόμο 1919-1940. *Ελληνικά Διπλωματικά Έγγραφα...* ό.π. Ο ρόλος μου δεν είναι να ελέγξω όλα τα έγγραφα. Θα παραθέσω ορισμένα, ενδεικτικά, παραπέμποντας στις σελίδες του βιβλίου της κ. Σταυρινού και της εκδόσεως του ΥΠΕΞ αντίστοιχα.

(σελ. 232, υποσ. 72). Για τα τρία πρώτα τηλεγραφήματα με την ένδειξη Α.Υ.Ε., 1923 βλ. αντίστοιχα στο 1919-1940 *Ελληνικά Διπλωματικά Έγγραφα...* ό.π.: το τηλ. υπ. αριθ. 15226, στις σελ. 362-363, το υπ. αριθ. 56, στις σελ. 406-407, το υπ. αριθ. 61, στις σελ. 415-416. Τα δυο τηλ. της υποσ. 73 (ίδια σελ.), το υπ. αριθ. 14979, στις σελ. 338-339, το υπ. αριθ. 14995, στις σελ. 335-336. Στη σελ. 239 του βιβλίου, υποσ. 98, το τηλ. υπ. αριθ. 584/3313, στη σελ. 546. Στη σελ. 240 του βιβλίου, υποσ. 101, το τηλ. υπ. αριθ. 605, στις σελ. 546-547. Στη σελ. 245, υποσ. 116, το τηλ. υπ. αριθ. 1493/5497, στη σελ. 632 και το τηλ. υπ. αριθ. 5159, στις σελ. 632-632. Στη σελ. 247, υποσ. 120, το τηλ. υπ. αριθ. 5053, στη σελ. 633.

Βεβαίως ενδέχεται η συγγραφέας να είχε διενεργήσει την έρευνα πριν εκδοθεί ο προαναφερόμενος τόμος, στον οποίο περιλαμβάνονται τα συγκεκριμένα έγγραφα. Αλλά από τη στιγμή που δημοσιεύθηκαν και αυτό υπέπεσε στην αντίληψή της, όπως αποδεικνύεται από τη σελ. 295 του βιβλίου της, θα έπρεπε τουλάχιστον να προβεί σε μια ιδιαίτερη διευκρίνιση. Είναι θέμα ακαδημαϊκής δεοντολογίας και σεβασμού του μόχθου που κατέβαλε ένας επιστήμονας για να συλλέξει, να ταξινομήσει να σχολιάσει και να δημοσιεύσει ένα τεράστιο υλικό, έστω κι αν αυτό έχει παραμείνει, κακώς βέβαια, στα υπόγεια του Υπουργείου Εξωτερικών.

Η χρήση λέξεων οι οποίες δεν αποδίδουν επακριβώς το νόημα, κάποιες, περιορισμένες, φορές, όπως «... ο διορισμός μιας υποεπιτροπής — αποτελούμενης από στρατιωτικούς και οικονομικούς εμπειρογνώμονες...» (σελ. 216), «... για το διορισμό διεθνούς ερευνητικής [αντί του ορθού εξεταστικής] επιτροπής...» (σελ. 250, υποσ. 136), οι φράσεις του τύπου: «Η βουλγαρική κυβέρνηση επιδίωκε να εξασφαλίσει τουλάχιστον εδαφική διέξοδο στο Αιγαίο...» (σελ. 210), «... η Βουλγαρία διατήρησε το ζήτημα της οικονομικής διεξόδου ανοιχτό και το χρησιμοποίησε ως πρόσχημα για τη διατήρηση εδαφικών διεκδικήσεων στη Θράκη του Αιγαίου...» (σελ. 257), «... να δυσφημισθεί στην ξένη γνώμη η

Ελλάδα...» (σελ. 101, υποσ. 97), «... η επιθυμία τους να αποκτήσουν διέξοδο στο Αιγαίο υπαγορευόταν από πολιτικές και εδαφικές φιλοδοξίες...» (σελ. 225), θα έπρεπε να είχαν αποφευχθεί. Εντούτοις στα περισσότερα βιβλία, αν ψάξει κανείς επισταμένα, θα εντοπίσει ανάλογα λάθη.

Θα πρέπει επίσης να σημειώσω ότι η κ. Σταυρινού έχει συγγράψει άλλες δυο μελέτες: *Το Βαλκανικό Σύμφωνο Ασφαλείας και η Ελλάδα, 1925-1926. Μια ελληνική πρωτοβουλία για την ειρήνη*. Ελληνική Επιτροπή Σπουδών ΝΑ Ευρώπης. Κέντρο Σπουδών ΝΑ Ευρώπης, Αθήνα, 1993, σελ. 56 και *Ξένη προπαγάνδα στη Θεσσαλονίκη την παραμονή της Συνδιάσκεψης της Λωζάννης*, Πρακτικά ΙΕ΄ Πανελληνίου Ιστορικού Συνεδρίου, Θεσσαλονίκη, 1995. Στο βιβλίο της έχει χρησιμοποιήσει και έχει εντάξει υλικό και από τις δυο αυτές μελέτες της, δίχως να προβαίνει στις απαραίτητες διευκρινίσεις.

Τελειώνοντας, θα ήθελα να επισημάνω ότι από το έργο της κ. Σταυρινού απουσιάζει το κριτικό και κατά συνέπεια γόνιμο πνεύμα. Ναι μεν η προσφυγή στις πηγές, είτε πρωτογενείς, είτε δευτερογενείς είναι αυτές και ο σεβασμός τους, τιμούν έναν ιστορικό, ναι μεν δεν είμαστε αντίθετοι στην ιστοριογραφία, αλλά η κριτική θεώρηση των γραφομένων και κάποιες πρωτότυπες σκέψεις, που μοιραία γεννά η ενασχόληση με ένα ιστορικό γεγονός και η εμπάθυνση σ' αυτό, καλό είναι να συνοδεύουν μια ιστορική μονογραφία. Από την άλλη πλευρά δε μπορώ να μην επισημάνω ότι η συνολική γραφή της συγγραφέως χαρακτηρίζεται ως καλή και με στοιχεία γλαφυρότητας. Και το κυριότερο: η επισταμένη μελέτη του βιβλίου της πείθει τον αναγνώστη, ειδικό και μη, ότι η συγγραφέως δούλεψε πολύ πάνω στο αντικείμενό της.

Αρετή Τούντα-Φεργάδη*

* ΣΗΜΕΙΩΣΗ ΤΕΤΡΑΔΙΩΝ

Η Αρετή Τούντα-Φεργάδη είναι επίκουρη καθηγήτρια διπλωματικής ιστορίας στο Πάντειο Πανεπιστήμιο, τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών.